ਨਜਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਦੀ ਫਰੀਦਬਾਣੀ ਆਲੋਚਨਾ : ਇਕ ਮੁਲਾਂਕਣ

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਿਲੱਖਣ ਸਥਾਨ ਤੇ ਮਹੱਤਵ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਦੀ ਸਾਹਿੱਤ-ਸਿਰਜਣਾ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾਵਾਂ - ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਕਾਵਿ - ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਵਿਧਾਰਾਵਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਿਤ ਪਾਠ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਕਲਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਪਾਠ (Sacred Text) ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਵਨ ਪਾਠ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਜਾਂ ਧਰਮਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਵੀ ਵਾਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਿੱਤਕ ਜਾਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾ ਵਜੋਂ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਇਕ ਗਿਣੇ ਚੁਣੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਫਰੀਦਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਪਰੰਪਰਕ ਧਰਮਸ਼ਾਸਤਰੀ ਮਾਡਲ ਅਨੁਸਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਜਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਆਲੋਚਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਾਹਿੱਤਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾਠ ਵਜੋਂ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਸਲੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਭੰਨ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ-ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਸਮੀਖਿਆ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਜਿਠਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਰੋਕਾਰ ਨਜਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਦੀ ਫਰੀਦਬਾਣੀ ਆਲੋਚਨਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸਦੀ ਨਵ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕ **ਫਰੀਦੋਂ ਨਾਨਕ, ਨਾਨਕੋਂ ਫਰੀਦ** ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਨਜਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਨੇ ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਇਸ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਜਾਂ ਕਲਾਮ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਂਤ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਤ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਤ-ਵਿਧੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਾਹਿੱਤ-ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈਆਂ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਆਨਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਰਿਪੇਖਾਂ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਗਿਆਨਸ਼ਾਸਤਰੀ ਪਰਿਪੇਖ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨੂੰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸਾਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨਾਂ - ਸਮਾਜਵਿਗਿਆਨ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ, ਮਾਨਵਵਿਗਿਆਨ ਆਦਿ - ਦੇ ਅੰਤਰ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨੀ ਉਪਰਾਲੇ ਨੇ ਸੰਭਵ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਨਜਮ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਗਿਆਨ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅੰਤਰ-ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਤ-ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਸਮੋਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਫਲਰੂਪ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਨਵੀਨ ਚਿੰਤਨ-ਵਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਆਪਣਾ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਰਚਨਾਵਾਦ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚੋਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ ਨਵ-ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-

ਸੰਰਚਨਾਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਲੋਚਨਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਦੀ ਪੜ੍ਹਤ-ਵਿਧੀ ਵਿਚ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਦੀ ਵਿਰਚਨਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਪਾਠਕਵਾਦੀ ਆਲੋਚਨਾ-ਵਿਧੀ ਦੀ ਝਲਕ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ-ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਨੀਝ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ-ਵਿਧੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੀਨ ਗਿਆਨ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਉਹ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ-ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਨਿਤਵਰਤੋਂ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕ ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਲੋਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਉਹ ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗ਼ੈਰ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਹਿੱਤਕ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਰੀਦਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ **ਫਰੀਦੋਂ ਨਾਨਕ, ਨਾਨਕੋਂ ਫਰੀਦ** ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਫਰੀਦਬਾਣੀ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਪਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਪਾਠਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫਰੀਦਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਜਿਤ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਾ ਪਾਠਗਤ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਪੜ੍ਹਤ-ਵਿਧੀ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤਕ ਆਧਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਜਿਠਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀਆਂ ਨਿਮਨ-ਅੰਕਿਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ :

" ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਜਿਉ ਜਾਮਾ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆਂ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਲਫ਼ਜ਼ ਬੋਲੀ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚੋਂ ਉਠ ਕੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਨੇ।ਬੋਲੀ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਹਰ ਮੇਲ, ਹਰ ਢਾਣੀ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਲਾਹੇ ਸਿਰ ਵਰਤਦੀ ਏ। ਸੋ ਹਰ ਲਫ਼ਜ਼ ਮਗਰ ਟਕਰਾਵੀਆਂ ਸਾਂਵੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਸੈਨਤਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਏ। ਜਦ ਲਫ਼ਜ਼ ਲਿਖਤੀਂ ਆਉਂਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਏਸ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਈ ਚਾ ਆਣਦੇ ਨੇ।ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਏਸ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚੋਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਸੌਖ ਦਾ ਦਾਰੂ ਸਿੱਕਾ ਚੁਗ ਖੜਦੀਆਂ ਨੇ। ਜਿਹੜੇ ਮੇਲ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇ ਉਹਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਮਿੰਬਰਾਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗੱਜਦੀ ਏ। ਚੌਂਤਰਿਆਂ ਮਦਰਸਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨੀ ਜਾਂਦੀ ਏ। ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰਾਂ, ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਥਾਣੀਂ ਚਾਂਘਰਦੀ ਏ। ਟੀਵੀ ਰੇਡੀਓ ਰਾਹੀਂ ਮੋਹੰਦੀ ਪਲੋਸਦੀ ਏ। ਤੇ ਔਖ ਸੌਖ ਵੇਲੇ ਮਖ਼ਲੂਕ ਨੂੰ ਮਗਰ ਲਾ ਖੜਦੀ ਏ। ਸੋ ਪੜ੍ਹਨ ਏਡਾ ਸੁਖਾਲਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਜੇਡਾ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਏ ਤੇ ਨਾ ਈ ਏਡਾ ਅਣਭੋਲ ਕੰਮ ਏ ਜੇਡਾ ਅਯਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਏ। "

(ਫਰੀਦੋਂ ਨਾਨਕ, ਨਾਨਕੋਂ ਫਰੀਦ, ਪੰਨਾ - 40)

ਇਥੇ ਨਜਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਨੇ ਆਲੋਚਨਾ ਦੀ ਪਰੰਪਰਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਹਿੱਤ-ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਰੋਕਾਰ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਿੱਤ-ਰਚਨਾ ਤੇ ਆਲੋਚਨਾ ਜਾਂ ਸਰਜਣਾ ਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਲਿਖਤ ਤੇ ਪੜ੍ਹਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ-ਅਰਥਕ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ -Writing , Reading - ।

ਸਾਹਿਤ-ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਾਠ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਲਿਖਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਪਾਰਭਾਸ਼ਾਈ ਚਿਹਨ-ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਉਸਾਰ ਉਸਾਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਬਣ ਕੇ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ।ਇਸਦਾ ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸੰਗਠਨ ਹਰ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹਨਹਾਰ ਲਈ ਇਕ ਵੰਗਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਜਾਂ ਪਰੰਪਰਕ ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਥਾਪਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਨਜਮ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

"ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਨੇ ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਕੁੰਜੀ ਲਾ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹੇਂਦੀਆਂ ਨੇ ਓਸੇ ਨਾਲ ਈ ਮਾਰ ਕੇ ਟੁਰ ਵੈਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਏ ਪਰ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਲਿਖਤਾਂ ਸਗਵੀਆਂ ਖਲੋਤੀਆਂ ਆਉਣਿਆਂ ਪੜ੍ਹਣਹਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਈਆਂ ਵੰਗਾਰਦੀਆਂ ਨੇ। ਪਰ ਨਹੀਂ ਸਗਵੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਨਵੇਂ ਪੜ੍ਹਨਹਾਰ ਲਿਖਤ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲਗਦੇ ਨੇ। ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਨੂੰ ਬੂਹੇ ਤੇ ਅਗਲਵਾਂਢੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਨੇ, ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਸੌਦਾ ਵੇਚਣ ਦਾ ਟਿੱਲ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਨੇ। ਹਜ਼ਾਰ ਢੰਗ ਨੇ ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਕੋਲ। ਕਿਤੇ ਮੋਹ, ਕਿਤੇ ਲਾਰਾ, ਕਿਤੇ ਧੌਂਸ। ਪਰ ਅਸਲ ਜ਼ੋਰ ਪੜ੍ਹਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਓਸ ਮੇਲ ਜਾਂ ਢਾਣੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਏ ਜਿਸ ਉਹਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੇ ਖਲ੍ਹਾਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਉੱਗਦੀਆਂ। ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਦੀ ਪਨੀਰੀ ਮੇਲਾਂ ਢਾਣੀਆਂ ਦੇ ਲਾਹੇ ਵਿਚ ਲਗਦੀ ਏ। ਲਿਖਤਾਂ ਤੇ ਪਿੜ ਨੇ, ਹੋਰਾਂ ਪਿੜਾਂ ਵਾਂਗਰ . . ."

(ਓਹੀ, ਪੰਨਾ - 40)

ਇਥੇ ਨਜਮ ਨੇ ਲਿਖਤ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਤ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਤੱਥ ਵਲ ਧਿਆਨ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੋਈ ਸਹਿਜ ਸਰਲ ਜਾਂ ਮਾਸੂਮ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਹਰ ਪੜ੍ਹਤ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਲਖਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਉੱਗਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਥਾਪਿਤ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਨੇ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਧਾਰਾਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਰਣਭੂਮੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ? ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲਿਖਤ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਿਵਸਥਾ ਜਾਂ ਵਿਚਾਧਾਰਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੜ੍ਹਣਹਾਰ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਵਸੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚੇਤ-ਅਚੇਤੀ ਪੜ੍ਹਨ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਫਰੀਦਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਕ ਪੜ੍ਹਤਾਂ ਜਾਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਰੀ ਜਾਂ ਕਾਵਿ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਾਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਜਾਂ ਵਾਅਜ਼ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੀਆ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਪੜ੍ਹਤ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਉਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਹਾਕਿਮ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੈ।

ਨਜਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਨੇ ਫਰੀਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਕਾਵਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅੰਤਰ ਥਾਪਦਾ ਹੋਇਆ ਨਿਮਨ-ਅੰਕਿਤ ਕਥਨ ਕਰਦਾ ਹੈ :

"ਸ਼ਾਇਰੀ ਰਮਜ਼ ਸੈਨਤਰ ਦਾ ਮੇਲਾ ਏ। ਇਹ ਮੇਲਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨ ਨੂੰ, ਜੋੜ ਅਜੋੜ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਕਰੇਂਦਾ ਏ।ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲੋਂ ਓਬੜ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ ਉਹ ਰਮਜ਼ਾਂ ਸੈਨਤਾਂ ਦੇ ਜਾਦੂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਢੁਕਦੀਆਂ ਨੇ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਜੋਗ ਦਾ ਰੱਛ ਏ। ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨ ਨੂੰ ਮਰੇਂਦਾ ਏ, ਜੋੜਾਂ ਅਜੋੜਾਂ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਮਿੱਧ ਮਧੋਲ ਕੇ ਇਕ ਇਕਹਿਰੀ ਲੀਹ ਕਢੇਂਦਾ ਏ। ਸੁਣੇਰ ਮੇਲੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਵੈਂਦੇ ਨੇ, ਵੰਨ ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਜੁੜਤਾਂ ਵਿਸਾਰ ਵੈਂਦੇ ਨੇ. . ."

(ਓਹੀ, ਪੰਨਾ 40-41)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜਮ ਸ਼ਾਇਰੀ ਨੂੰ ਸਾਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰਮਜ਼ਾਂ ਸੈਨਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਜੁਗਤ ਆਖਦਾ ਏ ਜੋ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਉਸਾਰ ਕੇ ਮੇਲੇ ਵਰਗਾ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜ ਦਿੰਦੀ ਏ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਤਾਂ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਓਸੁਾਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਸੱਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਫਰੀਦਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਜਮ ਨੇ ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਫਰੀਦਬਾਣੀ ਦੀ ਨਿਮਨ-ਅੰਕਿਤ ਲਿਖਤ ਬਾਰੇ ਉਸਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਨੂੰ ਵਾਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਫਰੀਦਾ ਮਨ ਮੈਦਾਨ ਕਰ ਟੋਏ ਟਿਬੇ ਲਾਹ,
ਅਗੇ ਮੂਲ ਨਾ ਅਵਸੀ ਦੋਜ਼ਖ ਸੰਦੀ ਭਾਹ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਜਮ ਆਖਦਾ ਹੈ :

"ਕੋਈ ਜੂਹ ਹੈ। ਟੋਇਆਂ ਟਿਬਿਆਂ ਭਰੀ। ਜਿੱਥੇ ਭਾਹ (ਅੱਗ) ਦੂਰੋਂ ਵਧਦੀ ਪਈ ਆਂਵਦੀ ਏ ਬੰਦੇ ਵਲ। ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰੇਂਦੀ। ਸੰਘਣਿਆਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਛਿੜੀ ਭਾਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਧਦੀ ਏ ਪੈਰੋ ਪੈਰ, ਰੁੱਖੋ ਰੁੱਖ।

ਸੰਘਣਿਆਂ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਭਾਹ ਦੀ ਮਾਰ ਰੋਕਣ ਕੀਤੇ (ਲਈ) ਕੁਝ ਰੁਖ ਕੱਪ (ਕੱਟ) ਕੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਖੱਪੇ ਡਾਹੁਣੇ ਪੈਂਦੇ ਨੇ। ਪਰ ਇਹ ਦੋਹੜੇ ਵਾਲੀ ਭਾਹ ਅਚੰਭਾ ਏ। ਇਹ ਟੋਇਆ ਵਿਚ ਵੜ ਮੱਚਦੀ ਏ ਤੇ ਟਿਬਿਆ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਭੜਕਦੇ ਲਗੀ ਆਉਂਦੀ ਏ।

ਕਿਤੇ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜੇ ਬੰਦਾ ਆਪੂੰ ਏਸ ਭਾਹ ਵਲ ਪਿਆ ਵਧਦਾ ਏ। ਟੋਏ ਟਿਬਿਆਂ ਦੇ ਓਹਲੇ ਪਾਰੋਂ ਅਗਾਂਹ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਤੇ ਅਚਨਚੇਤ ਏਸ ਭਾਹ ਦੇ ਵਾਤ (ਮੂੰਹ) ਵਿਚ ਢਹਿ ਕੇ ਸਵਾਹ ਥੀ ਵੈਂਦਾ ਏ।

ਭਾਹ ਬੰਦੇ ਵਲ ਪਈ ਵਧਦੀ ਏ ਕਿ ਬੰਦਾ ਆਪ ਏਸ ਭਾਹ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਪਿਆ ਵਧਦਾ ਏ। ਉਪਾ ਇਕੋ ਏ – ਟੋਏ ਟਿਬੇ ਲਾਹ – ਪਰ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਕੀ ਇਹ ਟੋਏ ਟਿਬੇ ਪਧਰੇ ਕਰਨ ਦਾ ਆਹਰ

ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਏ ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਨਿਤਰਨਾ ਏ। ਪਰ ਮੈਦਾਨ ਲੜਾਈ ਦਾ ਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਖੇਡ ਦਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਏ। ਆਬਾਦੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਏ ਕਿ ਖੇਡ।ਕਿ ਖੇਡ ਈ ਬੰਦੇ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਏ। . . . ਟੋਇਆਂ ਟਿਬਿਆ ਭਰੀ ਜੂਹ ਫਰੀਦ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜੂਹ ਏ। ਨੀਲੀ ਦੀ ਕੰਧੀ। ਨੀਲੀ ਬਾਰ। ਸੰਘਣੀਆਂ ਝੱਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਹੀਂ ਵੀ ਮਚ ਖਲੋਂਦੀਆਂ ਨੇ। . . . ਟੋਏ ਟਿਬੇ ਵਾਲੀ ਰਮਜ਼ ਫਰੀਦ ਦੇ ਵਸੇਬ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਾਹ ਕੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਈ ਮਨ ਦੇ ਚੌਖਟੇ ਵਿਚ ਜੋੜ ਵਖੇਂਦੀ ਏ। . . . ਹੁਕਮ ਤ੍ਰਾਣ ਦੇ ਟੋਏ ਭਰਮ ਗੁਮਾਨ ਦੇ ਟਿਬੇ ਬਣ ਵੈਂਦੇ ਨੇ। ਭੁੱਖ ਤੇ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੇ ਟੋਏ। ਬੇਵਸੀ ਤੇ ਬੇਵਸਾਹੀ ਦੇ ਟੋਏ। . . . ਦੋਜ਼ਖ ਭਾਹ ਦੇ ਧਾਵੇ ਨੂੰ ਤੇ ਹੋਣੀ ਦੇ ਬੇਮੁਹਾਰ ਟੋਰੇ ਨੂੰ ਠਲ੍ਹਦੀਆਂ ਨੇ ਕਰ ਤੇ ਲਾਹ ਵਾਲੀਆਂ ਸੈਨਤਾਂ। ਇਹ ਖੁੱਸਿਆ ਵੱਸ ਮੁੜ ਬੰਦੇ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇਂਦੀਆਂ ਨੇ। . . .ਸੋ ਦੋਹੜਾ ਜਵਾਬ ਬਣਿਆ, ਫਰੀਦ ਦੇ ਸੁਣਏਰਾਂ (ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ) ਲਈ। ਜੇ ਸੁਣਏਰ ਤਗੜੇ ਨੇ, ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ, ਤਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹੜਾ ਡਰਾਵਾ ਏ। ਜੇ ਸੁਣਏਰ ਮਾੜੇ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਾਟੇ ਪਾਰੋਂ ਵਾਧਾ ਪਿਆ ਥੀਂਦਾ ਏ ਤਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹੜਾ ਥਾਪੜਾ ਏ। ਫੋਕਾ ਥਾਪੜਾ ਈ ਨਹੀਂ, ਸੱਤਿਆ ਏ। ਨਿਰਵਾਰ ਤੇ ਸਾਰ ਪਾਰੋਂ ਜਿਹੜੀ ਸਤਿਆ ਜਾਗਦੀ ਏ ਉਹ। . . . ਪਰ ਦੋਹੜਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਤ੍ਰੋੜ ਬਣਦਾ ਏ ਸ਼ਾਇਰੀ ਹੋਵਣ ਪਾਰੋਂ। ਰਮਜ਼ਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਪਾਰੋਂ . . ."

(ਓਹੀ, ਪੰਨਾ- 41-44)

ਇਥੇ **ਫਰੀਦੋਂ ਨਾਨਕ, ਨਾਨਕੋਂ ਫਰੀਦ** ਪੁਸਤਕ ਵਿਚਲੀ ਇਸ ਲੰਮੀ ਟੂਕ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਦਾ ਉੱਦੇਸ਼ ਨਜਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ-ਵਿਧੀ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਚਰਿਤਰ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਨਜਮ ਨੇ ਫਰੀਦਬਾਣੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਹੜੇ (ਸ਼ਲੋਕ) ਨੂੰ ਕਾਵਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਤੇ ਪਾਰ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਚਿਹਨਾਂ (ਰਮਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੈਨਤਾਂ) ਨੂੰ ਅਰਥ-ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਕੇ ਵਾਚਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਹ ਪੜ੍ਹਤ ਪਰੰਪਰਕ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੜ੍ਹਤ ਦੇ ਸਮਾਨੰਤਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਪੜ੍ਹਤ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪਰੰਪਰਕ ਪੜ੍ਹਤ ਰਚਨਾ-ਪਠ ਦੀ ਇਕਹਿਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਓਥੇ ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੜ੍ਹਤ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਬਹੁ-ਪਰਿਪੇਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਪੁਰਾਣੀ ਪੜ੍ਹਤ ਇਸ ਦੋਹੜੇ ਨੂੰ ਇਕਹਿਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲਾ ਬੰਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਓਥੇ ਨਜਮ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ-ਵਿਧੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਸਿਰਿਆ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ, ਉਸਨੂੰ, ਉਸਦੇ ਆਰਪਾਰ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੜ੍ਹਤ ਦੋਹੜੇ ਨੂੰ ਫਰੀਦ-ਕਾਲੀਨ ਅਰਥ-ਵਿਵਸਥਾ, ਸਾਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਵਾਚਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ ਵਿਰਚਨਾ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਨਵ-ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵਿਰਚਨਾ-ਵਿਧੀ ਨਾਲ, ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਵਿਰੋਧਾਂ / ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਨਜਮ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਪੜ੍ਹਤ ਉਸਾਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਪੜ੍ਹਤ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਵੀ ਰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਉਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਉਘਾੜ

ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਧਰਾਤਲ ਉੱਤੇ, ਹਾਕਮ-ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜਮ ਹੁਸੈਨ ਸੱਯਦ ਫਰੀਦਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਦੋਹੜੇ ਨੂੰ ਗੁਨਾਹ ਅਤੇ ਦੋਜ਼ਖ ਦਾ ਮਸਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਉਸ ਪੁਰਾਣੀ ਪੜ੍ਹਤ ਨੂੰ, ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਦੋਹੜੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਵਾਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁਨਰ-ਪਾਠ ਰਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੜ੍ਹਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੇ ਟੋਏ ਟਿਬੇ ਅਤੇ ਦੋਜ਼ਖ ਸੰਦੀ ਭਾਹ ਪਰੰਪਰਕ ਪੜ੍ਹਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਜਮ ਆਪਣੀ ਇਸ ਵਿਲੱਖਣ ਪੜ੍ਹਤ-ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਦੋਹੜੇ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੈਨਤਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਰਾਹੀਂ ਤੱਤਕਾਲੀਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਮੂਲ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਪੜ੍ਹਤ ਵਿਧੀ ਦਾ ਹਕੀਕੀ ਗੌਰਵ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।